

kapitola třináctá

APOKATASTÁZE

*Je to víze apokatastáze, obratu... transformace
démonických sil v síly nebeské.
JUDITH MALINA A JULIAN BECK¹*

V gnostické mytologii existuje trvalý motiv, který vypovídá o duši, jež zachytila odraz božského světla v hlubinách temnot, spletla si jej s originálem, vydala se za touto vášnou představou až do propastných hlubin - a tam se ztratila. Drama duchovních strastí každého poutníka může být obsaženo v tomto mýtu; mimoto však také velmi neobvykle a ostře zachycuje obrovskou tragédii městkoprůmyslové epochy. Také my jsme se cestou ztratili v propastné hlubině, v níž jsme pátrali po neostřím odrazu třpytivých božských statků. Tento komplikovaný sestup jsme absolvovali ve snaze dosáhnout lidského naplnění získáním moci nad dějinami a hmotou. V odhodlání spasit duši neomezeným materiálním pokrokem jsme se však stali snadnou kořistí nejrůznějších totalitních a technokratických velkých inkvizitorů. Ve snaze (vycházející z našeho předurčení) vybudovat Nový Jeruzalém za pomoci našich generátorů a počítačů jsme se nakonec ocitli v roli vězňů námi stvořeného umělého prostředí.

Jakákoli debata o současném světě, která neoceňuje tuto souhru démonického a etického v dějinách městkoprůmyslové kultury, se nemůže vyhnout tomu, aby ve svém optimismu nebo zoufalství nesklouzla k povrchnosti. Nelze totiž přehlížet ony úděsné dvojznačnosti, které naše dobro i zlo spojují dohromady, jako by tu šlo o dvě bytosti se společným tělem.

Blake, tento izolovaný a opomíjený prorok naší doby, sám horlivý student gnostické tradice, dokázal tuto tragickou ironii nahlédnout hlouběji než kdokoli jiný. Průmyslová společnost se mu jevila jako „Babylon vybudovaný uprostřed pustiny, založený na zoufalství a opuštěnosti člověka“. Navzdory tomu, jak úžasná stavba to byla a jaký náboženský zápal hořel v srdcích jejích budovatelů. Nesnažili se vybudovat pouze nový společenský řád; šlo o přestavbu celého vesmíru, uvržení nebes a věčnosti do okovů sociálních potřeb člověka. Byl to proces, který později dějepisci nazvali „sekularizací“ západní kultury. Sám Blake o něm nenapsal jediné slovo, které by nebylo poznamenáno hrůzou a děsem.

... všech obrovských hrubě otesaných kvádrech ráje,
staví budovu na Salisburské pláni,
s řetězy skal koldokola londýnského náhrobku,
rozumování, surových demonstrací. V labyrintu kleneb... skrze
které by se mohla nebesa a věčnost točit spoutány jejich
okovy. S ničím neporovnatelná námaha! Fascinující kamenitý
svět krutého údělu, skály na skalách navršené až ke hvězdám,
a rozprostírající se od pólu k pólu.

A přesto, Blake tuto stavbu a veškerý její majestát, nazývá „budovou věčné smrti, jejíž proporcí je věčné zoufalství“.

Architekta tohoto industriálního kolosu si Blake ztotožnil s „mocným Urizenem“, bohem zešílejší racionality a nesmyslné síly, označovaného v mytologii Blakeovy vizionářské epiky satanem. Lidstvu, ocitnuvšímu se pod vlivem tohoto božstva, „temného, příznačného, prázdného, osamělého“, dokázal Blake předpovědět jen smrt přírody a duše. Urizenovu chorobu nazval - tak jako já v této studii - jedinou vizí; a člověk zasažený jedem této choroby podle něho přechází ze:

... světla a ranního svítání, do sešeřelého světa, do těsného domu!

¹ Judith Malinová a Julian Beck, *Paradise Now*, Random House, New York 1971.

Putuje sem a tam, hledá pokoj a klid, žádný však nenachází.

Dnes máme k této nemoci ducha, kterou známe pod jménem „odcizení“ až drze blízký vztah. Sledujeme, jak se šíří po celé zemi, když kráčí v patách evropské kulturní a politické expanzi. Jde o psychický černý mor této doby, neoddelitelně spjatý s růstem velkoměst a světového průmyslu. My, kteří patříme k bělošskému měšťáckému Západu, jsme hlavními infekčními přenašeči této pandemie. A jediný možný široce aplikovatelný lék - šarlatánství totalitních populistických hnutí - se *ukázal* jako hrozivější než sama choroba.

Nejsme prvními lidmi v dějinách, kteří trpí odcizením. Zkušenost zbloudění od posvátných pramenů života je tak starodávná jako lidská mysl sama. Křesťanská teologie je nazývala konečným pádem, zoufalstvím zavržených. Hermetická tradice stav odcizení nazírala jako chycení duše do pasti *massa confusa*, do spárů sebepožírajícího draka, chaosu *nigreda*, který narušuje duševní zdraví. Hans Jonas ve své studii *The Gnostic Religion* (Gnostické náboženství) ukázal, že gnostická vize démonizované přírody již dávno předvíдалa ty nejtemnější hrůzy existenciálního nihilismu.

Pod touto nemilosrdnou oblohou, která již dávno neinspiruje zbožnou důvěru, si (gnostik) uvědomuje svou naprostou opuštěnost a beznaděj. I když je jí téměř pohlcen a vydán všanc její moci, přesto jí, díky ušlechtilosti své duše, zůstává nadřazen. Je neodůvodnitelně vsazen do obklíčujícího systému a vystaven jeho působení, aniž by si uvědomoval, proč je vlastně jeho částí. A je tím, stejně jako Pascal, zděšen. Jeho osamocená jinakost, zjevená mu v jeho opuštěnosti a beznaději, vyvstává najevo právě v tomto pocitu děsu a hrůzy.

Ani Sartre, ani Beckett nám nevykreslili chmurnější obraz lidského údělu nežli gnostická kosmologie.

Avšak jistý rozdíl tu oproti minulosti existuje. Až do našich dob se odcizení vždycky ocitalo ve stínu spásy; šlo o fázi poklesu duše, která ovšem zároveň byla příslibem možné transcendence. Naše kultura je ale první, která již dosáhla takového stupně sekularizace, že sestupujeme do nihilistického stadia, aniž bychom byli přesvědčeni, že existuje ještě něco jiného. Nejsem dostatečně blízko církvím, abych mohl posoudit, jak dalece kněží a tisk určený pro jejich ovečky dokázali překonat otřepané fráze nedělních *kázání* o křesťanské eschatologii. Zdá se mi ale, že z charakteru společenského a kulturního života na Západě, který zůstává v rámci sboru pečlivě uzavřen do karantény, je naprosto zřejmé, zda tato debata míří pod povrch. Tam, kde začíná veřejné dění, se miliony návštěvníků kostelů docela dobře shodnou s ateistickou existenciální menšinou: tělem, myslí i svými skutky žijí v přesvědčení, že spásu nelze najít jinde nežli v kolektivním, dějinném procesu - v práci, v tvorbě, ve zdokonalování světa. Tímto směrem se ubírá veškeré jejich usilování a pozornost. Jejich vitální energii chytily do pasti čas a hmota; sekulární podnikání tuto energii naprosto pohlcuje. Křesťanská víra - chtěná víra v neuvěřitelné - byla vždycky jen ubohou náhražkou za přímou zkušenost posvátného; nicméně i poslušná víra v transcendentní rozměr života tu již dávno degenerovala ve společensky irelevantní, byť možná privátně angažovaný názor.

Přesto transcendence rozhodně nezmizela z našeho uvědomění. V případě mnoha odhodlaných intelektuálů a radikálních aktivistů - těch, kteří se postavili do čela zápasu za liberalistickou a sociální demokracii - ji nahradily požadavky svědomí. V morálním přesvědčení těchto křížáků bez Boha došlo ke kombinaci vědecky podloženého humanismu a levicově antiklerikálního odkazu, a z náboženství se tak stalo cosi, co je se společenskou odpovědností neslučitelné. Jen pohled'te, jak se náboženství, jež se tak pozdě začalo probouzet, naučilo stydět a krčít tvář v tvář morální palbě militantního humanismu! Přinejmenším od dob Dantona a Saint-Justa se v narůstajících řadách politicky angažovaných lidí rozšířilo přesvědčení, že pouze zápas o pokrok a spravedlnost je cosi *reálného*; jen jemu patří *vše*. Usilování o jakékoli transcendentní cíle bylo považováno za sobeckou zálibu. „Kdyby Bůh opravdu existoval,“ řekl Bakunin, „museli bychom ho zničit.“ Naše etika vede válku s náboženstvím. Naše kultura je odcizena fakticky i z *principu*.

To je ovšem něco výjimečného - děsivě výjimečného. Nikdy dříve neměli ti, kdo hovoří o transcendentních cílech života, tak malý vliv na kulturu. V minulosti museli svatí a moudří strpět po-

krytectví světa a jeho nezájem: avšak jejich vize neztrácela svou platnost ani nebyla zatemněna. Nikdy se nemuseli omlouvat za své poznání Boha nebo je tajit a skrývat jako nějaké provinění.

Jakou šanci však městkoprůmyslová kultura ponechává nefalšované náboženské vnímavosti, když se na jedné straně snaží vyhnout bláznivému extremismu radikálů svého „náměsíčního“ společenského okraje a na druhé straně zpupné měšťácké prostřednosti? Nezbyvá než se hroužít do sociálního evangelia, vyčerpávat se sekulární etikou. Ať se náboženství kdekoli v dnešním světě uchází o intelektuální vážnost, vždycky je to za cenu jeho redukce na vášnivé mravní výzvy. Tímto směrem se vydali v Newtonově době deisté, když kvůli „nové filozofii“ poznání reality rezignovali na vše, co je mimo morální podnět. A to je také strategie každého duchovního, který je uveden do rozpaků, když se musí v moderním světě rvát o to, aby jej hrdě odcizení tvůrci kultury akceptovali.

Připusťme, že morální apel náboženskému životu sluší víc než ono nekonečné, suchopárné teologické hnidopišství - typická neřest křesťanství; raději toto než klesnout na úroveň měšťáckého společenského klubu anebo divadelních představení kazatele Billa Grahama. Avšak *nic* z toho není náboženství; všechno jsou to jen výrazy odcizeného vědomí, výrazy sekularizace. Tak to viděl i Blake, když se pustil do svého „duchovního souboje“ s deisty. Blake, odvážný spojenec Torna Paina a revolučních sil své doby, zaujal přední pozici v řadách tehdejších nepřátel aristokratických privilegií a kapitalistického útlaku. Koho však označil za hlavní protivníky básnického génia a božské vize? Rozhodně ne nějaké běžné ničemy a bezbožné mizery - Blake neztrácí čas útočením na snadné cíle. Bere si na mušku nejmávanější duchy osvícenectví a přírodního náboženství, jako byli Bacon, Newton, Locke, Voltaire, Rousseau, Gibbon a další. Právě s takovými obry se Blake pouští do křížku. Proč? Protože právě u nich začíná deformace vizionářské imaginace. U nich počíná vzestup odcizení do oblasti nejvyšších ctností. Ve jménu rozumu, pokroku, lidskosti tu dochází k naprosté sekularizaci myšlení a energie.

Právě z tohoto důvodu, a nikoli proto, že by šlo o víru neřestných lidí, nazývá Blake deismus „náboženstvím satanovým“. Vždyť požadavkem přírodního náboženství byla spása křesťanské etiky v kontextu newtonovské přírody. Šlo tu opravdu o první krok k nefalšovanému sekulárnímu humanismu, který se tak hrdě hlásí k dějinám reformace i revoluce a z něhož čerpá inspiraci sociální evangelium jako minimálně náboženská alternativa k nejrůznějším bezbožným ideologiím. Skryta za etickým příkrovem deismu, humanismu a sociálního evangelia dokázala jediná vize proniknout hluboko do krevního oběhu moderní kultury. Odtud také Blakeovo titánské úsilí integrovat radikální politiku a starobylou gnózi. Blake intuitivně vytušil, že etický princip musí během dlouhé evoluce lidského vědomí vyrůst z náboženské půdy, že lidské bratrství je morálním aspektem oné transcendentní jednoty, jejíž hlubinný smysl lze poznat jen vizionářskou zkušeností. Blake v žádném případě nechtěl takovouto půdu oddělovat od plodů, které nese, a už vůbec ne v době, kdy by to tyto plody poškodilo. Díky tomu se jeho politická inteligence (stejně jako Tolstého, Gándhího nebo Buberova) jeví jako mnohem ostřejší nežli Marxova nebo než filozofie dalších sekulárních ideologií. Díky poznání hrůz, které by následovaly, kdyby byla disciplína posvátna ztracena, Blake dokázal rozpoznat „zlého ducha v dílech zdánlivě nebeských“ - atomovou bombu fyziků i pokusná lidská morčata z Buchenwaldu lze nahlížet jako důsledek světónázoru Newtona a Pasteura; Watsonův a Skinnerův behaviorální redukcionismus jako důsledek humánních aspirací Bacona a Locka; frankensteinovské noční můry moderní vědy a techniky jako důsledek pyšných prométheovských snů o slávě.

Toto je kulturní rodokmen, který dodnes jen málokterý z humanistických intelektuálů dokáže uznat jako integrální součást vlastní tradice. Místo toho se jej snaží ignorovat. Skoro jako by tu šlo o nějaký úctyhodný rodinný zápas o skrytí příznaků zločinného šílenství ve vlastní krvi. Trvají na tom, že jde pouze o znovuoobnovení nezbytného pocitu „společenské odpovědnosti“ v naší vědě a technice a všechno bude opět v nejlepším pořádku. Tvrdí, že městkoprůmyslovou společnost lze „humanizovat“ instituční a profesionální reformou - anebo snad samotnými morálními výzvami. Nejsou ochotni smířit se s tím, že by mělo dojít ke kritickému přezkoumání samotného humanismu; na to společnost ještě není zralá. Proto produkují všechny ty výmluvné obhajoby a duchaplná schémata „humanistické“ psychologie a psychoterapie, „humanistické“ sociologie, „humanistické“ ekonomiky, lingvistiky, literárního vzdělání, antropologie, technologie, městského plánování, sociálního zabezpečení, lékařských věd; a na krajní levici dokonce jakýsi „humanistický“ marxismus. Rok za rokem - již takovou spoustu let! - halasí podobně smělé návrhy ze stránek odborných časopisů jako

nějaké trouby nového úsvitu. Nové a nové svazky, plné odvážně nonkonformistických humanistických pojetí, se na knižních policích vrství stejně jako brilantní kritiky redukcionismu, mechanismu, behaviorismu, strukturálního funkcionalismu. A nakonec se nejrůznější odvážné revize prosadí, za plného sebeuspokojení autorů, jako jakási druhořadá lidská pravda, kterou však již dávno svým břitkým epigramem spláchli Shakespeare nebo Sofokles, autoři, kteří by si nedokázali představit, že něco takového bude zapotřebí znovu dokládat, nebo dokonce hájit. Není zvláštní, že naše knihovny jsou přeplněné důkladnými výzkumy z oblasti humanistických a sociálních věd, které mladým lidem nabízí mnohem méně moudrosti a mnohem méně živoucího vhledu, než jaké dovedou najít ve slovech tak nevzdělaných primitivů, jako jsou Black Elk (Černý Los) nebo Castanedův Don Juan, a ještě mnohem méně, než bychom našli v jediném Platónově dialogu, Montaignově eseji nebo buddhistické sůtre?

Lze si představit drastičtější zkomoleninu, než když humanističtí intelektuálové zásadně trvají na takové úrovni intelektu, která si vyžaduje celoživotní profesní studia a vyčerpávající debaty, spoustu vyumělkované metodologie a uzavřeného výzkumu, a to jen proto, aby pak vyprodukoval alespoň zrnko lidského porozumění, opatrně formulovaného a téměř utopeného v odvolávkách na důkazy? Dozvídáme se pak z takových „objevů“, že lidé pravděpodobně nejsou pouhými stroji..., že láska je zřejmě pro zdravý vývoj člověka velmi důležitá..., že „vrcholné zážitky“ asi mají jakýsi osobní i kulturní význam..., že živočichové možná mají „cíleně orientované potřeby“..., že lidské bytosti jsou pravděpodobně vybaveny emočním nitrem a že se brání, když se s nimi zachází jako s pouhými statistickými čísly nebo pouhými předměty..., že participace na dění zřejmě dokáže uspokojovat víc než pouhé pasivní pozorování nebo konání na základě pouhých příkazů... Kolik knížek jsem každoročně nucen vzít do ruky a po prvních dvou kapitolách je otráveně odložit, protože mi tu zas nějaká ubohá duše nabízí tunu údajů a argumentů, poněvadž chce demonstrovat pravdy, které by měly být axiomy naší běžné lidské zkušenosti? Kdyby našim paleolitickým předkům, kteří by našemu hlubokomyslnému humanismu jistě neaplaudovali, někdo sdělil citovaná „kontroverzní nová zjištění“ museli by se v úžasu ptát: „Jakou cestou se lidé dobrali až k takovému zhloupnutí, že si nyní musí od píky dokazovat, že 2 + 2 jsou 4?“

Humanistický psycholog Sigmund Koch se v jednom nedávno napsaném eseji svěčuje, že je již *unaven* z nekonečného profesního zápolení s behavioristickými falšovateli. „Ano, pořád dokola... Polovinu své životní dráhy psychologa jsem strávil tím,“ lamentuje Koch, „že jsem musel podrobně registrovat všechny školácké chyby páchané fenoménem zvaným behaviorismus. Takovou dobu. Byla to opravdu únavná role...“ Bezpochyby. A přesto tento redukcionistický intelekt odmítá zemřít. Jako by to bylo monstrum doktora Frankenstein; potlouká se krajinou a zvalcuje všechno, s čím se cestou setká. Čím to je, že si humanisté s tímto netvorem, jehož smrt si přejí, nedokážou poradit? Možná si na něj netroufají zaútočit proto, že vědí, že v těle tohoto monstra obíhá krev jejich vlastního života - *jejich* tradice, *jejich* nejdražší hodnoty. Profesor Koch se dostává k jádru věci, když se ptá: „Co znamená behaviorismus? Myslím tím, jaký má vlastně smysl z lidského hlediska?“

Je to velmi prosté: behaviorismus je to nejsilnější možné přesvědčení, že organismus a - *entre nous* - ani osobnost, vlastně vůbec nemusí existovat. Je to mnohohlasé, pronikavé bédování, že něco tak vzdorujícího předpokladům a metodám vědy 18. století by nemělo zaneřadřovat světovou scénu.²

Neboť z čeho, podle humanistů, vyplývá ona behavioristicky vykořeněná, zmanipulovatelná karikatura lidské přirozenosti a společnosti? Kde, podle nich, mají původ ony odlidšťující síly, které devastují akademické a intelektuální tradice a jež se nyní musí pracně snažit o svou rehumanizaci? Kde, podle nich, má původ ona prapodivná představa, že poznání lze oddělit od moudrosti, že specializovaný výzkum může být platnou náhražkou za integrální a participativní zkušenost? A především, odkud, podle nich, čerpají redukcionističtí učenci a vědci své přesvědčení a vliv, který jim tak snadno a lehce umožňuje odsunout stranou humanistické moralizování?

² Viz Kochův esej v: Marjorie Grene (ed.), *The Anatomy of Knowledge*, University of Massachusetts Press 1969. Kniha je produktem Study Group on Foundations of Cultural Unity, jejímž předním členem je i Michael Polany.

Odpovězme, že intelekt v městskoprůmyslové společnosti - včetně intelektu humanistického - je rukojmím jediné vize; a srdcem jediné vize je sama přírodověda, z níž humanismus historicky čerpá inspiraci pro svůj projekt sekularizace hodnot a kultury. Humanismus, přes všechny své etické protesty, nemůže a ani nedokáže pohnout s kvalitou vědomí v této společnosti; *chybí mu nezbytný psychický vliv*. Musí tomu tak být, neboť se plnou plochou své základny opírá o kmen, který je zapotřebí vyvrátit. Koneckonců, redukcionisté, kteří přírodu nahlíží jako stroj a lidskou bytost jako robota, nejsou ochotni považovat morální pobouření za nic než podivný zkrat v elektro-bio-psycho-chemicko-fyzické zpětné vazbě robotního aparátu. A kdo vlastně jsou humanisté, aby je přesvědčili o realitě duše nebo ducha?

Sekularističtí humanisté zatížení jedinou vizí bohužel nevidí zásadní souvislosti, které je spojují s redukcionistickým intelektem. Nedokážou vystopovat původ odcizení až k jeho zárodku v objektivizovaném světovém názoru přírodovědy. Neumí pochopit, že zdroj zamoření, devastujícího náš život i naši kulturu, lze najít v Newtonově, Einsteinově i Bohrově fyzice, v Darwinově, Crickově i Watsonově biologii. Nedokážou vidět, jak se smrtící chlad Pavlovy psychologie dovede skrýt ve vznešeném morálním plášti „vědeckého socialismu“. Nevidí, že když pod Urizenovým skalpelem umírá příroda, lidská duše umírá s ní. Neboť mezi lidstvem a přírodou neexistuje žádná dělicí linie, kterou by humanisté mohli bránit proti postupujícímu redukcionismu. Obraz, který akceptujeme jako platné zobrazení molekul a galaxií, bude nakonec a naprosto nevyhnutelně naším vlastním autopořetím.

„Duch zla ve věcech nebeských...“ Během několika málo generací, kdy se podařilo odcizení identifikovat jako chronický stav městskoprůmyslového způsobu života - jako stav chorobné normality -, si mnoho intelektuálů a umělců (s oportunními kritiky a žurnalisty v záloze) s tímto „duchem zla“ takřka důvěrně tyká. V „oboru nihilismu“ bylo dosaženo takřka bizarní virtuozity; celá umělecká a literární hnutí se dnes ve své ikonografii a módních odstínech specializují právě na nihilismus a dodávají mu na vážnosti jakožto „životnímu stylu 20. století“. Lze se divit, že s nejnovějšími výkřiky odcizeného žití dnes koketují i vysoce vzdělaní lidé? Netrpělivě očekávají další analýzy, přehledy a náhledy vonící novotou; a když se neobjevují, jsou otráveni a dožadují se, abychom přešli k *dalšímu* předmětu diskuse. Připadá mi to, jako bychom se už natolik sžili s vyhlazovacími tábory a politickým terorismem, že mluvit o nich znovu a znovu nám způsobuje jen zbytečnou únavu. Nudí nás to. A pokud naši romanopisci, malíři, dramatikové a filmoví tvůrci chtějí nějakým poutavě románovým způsobem vyjádřit hluboce zakořeněný prožitek měšťácké společnosti - tj. pocit pohřbení zaživa -, nezbyvá jim než se uchýlit k apokalyptickým extrémům. Psychopatická obraznost masových vražd, kanibalismu, nekrofilie, bestiality, divadelní horory - to vše naplňuje jejich díla. Umělci maří svůj talent bezcenným soupeřením, kdo zajde do většího extrému. A nejhorší ze všeho je, že zapomínají, že umění má docela jinou funkci než zrcadlit hrůzy. Většina představení malých experimentálních divadel, která jsem během několika minulých let viděl, se tak rutinně babrala v otázkách krachu komunikace, odlidštění vztahů, bezmyšlenkovitém sadismu a sexuálním vandalismu, že si začínám klást otázku, zda si tito mladí autoři, herci a režiséři opravdu nelibují ve zkaženosti a hnulobě, jimiž se zabývají. Tak horečnatě a dychtivě vyjadřují všechny permutace příšerného. A nakonec fajnšmekři v publiku prohlásí: „Ach, ano, byl to velmi silný zážitek...“, i když ve druhém aktu bylo toho divadla krutosti snad až moc - Artaud, pokud vím, byl v módě *už loni*.“

Když jsem uprostřed padesátých let studoval na univerzitě, měl jsem možnost poznat smrt Boha jako jednu z kapitol ve studentských skriptech. Podařilo se mi absolvovat zkoušku z „kontrastních koncepcí absurdního“ v časovém limitu dvaceti minut. Naučil jsem se obdivovat nejnovější rafinovanosti, které Beckett nebo Ionesco napsali o existenciálním vakuu. Moderní člověk, jak jsem si tehdy poslušně poznamenal, hledá duši, a tento věk je věkem touhy. Jemnějším duším však musí být jasné, že toto hledání a touhy nemohou dojít naplnění. Jistě mohou existovat privátní strategie útěchy (jako například Santayanova kultivace estetické religiozity), avšak zásadní skutečností veřejného života se stalo odcizení a odcizení přetrvalo dodnes. Snad s výjimkou ekonomických záležitostí. V této sféře umožnilo silné odhodlání levého křídla mluvit o odstranění „odcizení“ pracujících od výrobních prostředků a plodů jejich práce - což je dost redukované použití známého Marxova výrazu, který samozřejmě nemá vůbec nic společného s duchovním životem. O potřebách lidského ducha se prostě nemluvalo; samo slovo „duch“ nemělo ve vzdělané společnosti skoro žádný význam. A jak jsem rychle zjistil, intelektuálně to byl ten nejnetolerovatelnější a zároveň ten nejpotlačenější aspekt osobnosti. Můžete do všech atraktivních detailů rozebírat něčí sexuální život, ať skutečný nebo

vymyšlený; ale jak netaktní by bylo vnášet do vážné konverzace jakékoli řeči o duchu - byť by se tak dělo se vši vědecky úzkostlivou otažitostí..., i kdyby mělo jít o religiozitu..., o souvislosti s jinými lidmi nebo s jinými dobami či místy.

Čím jiným byla všechna tato důmyslná konfabulace odcizeného života nežli kulturním výrazem společenské nutnosti měštcko-průmyslového systému? Aby mohlo vzkvétat umělé prostředí, musela zemřít duše. Transcendentní podnět, volající ve mně po životě a důstojném prostředí, musel v mé hlavě zůstat uvězněn, jako by to byla jakási osobní fantazie. Buď tak, anebo se nechat oddělat jako podezřelý z podvrtné aktivity. Bůh - jakýkoli bůh, který by byl více než jen nějakou otřepanou prezidentskou frází - by se totiž bez váhání musel stát nepřítelem nového industriálního státu. Právě proto se musel sekulární humanismus stát ortodoxním intelektuálním stylem této doby; proto se musel marxismus stát ortodoxním radikalismem. Pak nebylo zapotřebí zpochybnění vědy, techniky nebo psychologie. A ani skoncování s umělým prostředím. Obojí dobře posloužilo potřebám technokratické politiky.

Jak dlouho ještě může pokračovat tahle hluboká represe vizionářských sil? Jak dlouho bude trvat, než přijde generace, která pochopí, že v pustině si člověk nemůže vytvořit svůj domov?

Nepochybně existují způsoby a prostředky, jak zušlechtit, byť jen dočasně, ty nejnebezpečnější výstřelky měštckoprůmyslového systému a technokratické politiky, která je jeho výplodem. Na nemoc jediné vize však nelze aplikovat žádnou *ad hoc* reformu, žádnou rychlou technologickou záplatu. Právě jediná vize je základem pro zoufalství, anémii, bezohledné prodírání se vpřed, rezignaci na genocidu, slabost pro totalitami řešení, právě jediná vize činí radikální a přitom setrvalou změnu v naší společnosti nemožnou. Dokud v sobě znovu nenajdeme cestu k prožitku transcendence, dokud život v nás i v přírodě znovu nezačneme pociťovat jako cosi posvátného, nebude se nám jako „realistická“ jevit žádná jiná budoucnost než ta, kterou tu už máme: jediná vize a umělé prostředí až na věky věků, amen.

To je také důvod, proč politika naší doby musí znovuotevřít metafyzické otázky, jež během posledních dvou století věda a tvrdá logika považovaly za definitivně uzavřené. Debatovat o společenských prioritách nebo kvalitě života, aniž bychom se zabývali těmito otázkami, to je charakteristický vrtoch odcizení. Je to jakoby poloviční člověk měl určovat potřeby celého člověka. Tyto otázky však nemůže znovuotevřít nějaká akademická debata, nýbrž skutečný *prožitek*. Musíme se znovu naučit experimentálně rozlišovat mezi realitami, oddělovat důležitější od méně důležitého. Jestliže má existovat nějaká příští politika, pak to bude politika náboženská. Nejde ovšem o náboženství církví - chraň bůh! -, ale o náboženství v tom nejstarším, nejuniverzálnějším smyslu. Mám na mysli vizi zrozenou z transcendentního poznání.

„Buďte realističtí. Počítejte se zázrakem,“ říká soudobá módní maxima. S jakým zázrakem? Buddha kdysi řekl, že existuje jenom *jediný zázrak*. A nazval ho „obratem v tom nejhlubším místě vědomí“. *Paravrtti*. Ostrý zvrát - jako když v poslední minutě střemhlavý let obrátíme vzhůru. Nejde o nějaké vrácení ručiček na hodinách - které není ani osobně, ani společensky možné - ale o spásný návrat z hlubin. Návrat proroka ze samoty uprostřed divočiny promlouvající hlasy. Ismaelův návrat z démonické výpravy. Anebo návrat ztraceného šilence z cesty sebezničení. *Moudrý* návrat, který znamená, že si zpátky přinášíme plnou zkušenost cesty ven.

Apokatastáze: velká obnova. Křesťanské uvažování od svých nejranějších dnů pronásledovala tato nejpodivnější a nejkrásnější ze všech herezí. Jaký však je její původ? Možná, že se k nám dostala přes Platóna ze starověkých mysterijních kultů, z Orientu. Je to paměť velkého cyklu, ve kterém se historie jako kolo otáčí kolem středu věčnosti. Tradice hovoří o jiném světě, který vzejde z tohoto upadlého stvoření a který je ve skutečnosti znovunabytým rájem. A pekelný oheň mezi těmito dvěma světy není než mezidobím pro strašlivou lekci, která musí zlato duše vylouhovat z odpadu světa a tím ho osvobodit. Peklo je univerzální trýzní světa. Jednou se však i sám satan a jeho tlupa zavrženců (jak to učí hereze) vzdá svých pekelných posedlostí a najde cestu k prapůvodní jednotě.

V gnostickém mýtu je apokatastáze osvícením, božskou inspirací v propastné hlubině, kde se ztracená duše učí, po mnohém poddanství a podrobení, jak oddělit božské světlo od

jeho nižšího odrazu. Takto nahrazuje (nebo spíš do sebe *pojímá*) nová realita starou a padlého ducha pozdvihá vzhůru, mnohem moudřejšího, než kdyby býval nepadl. Co to znamená pro nás? Probuzení z „jediné vize a newtonovského spánku“, ve kterém se nám zdálo, že jen hmota a dějiny jsou skutečné. To ovšem byla špatná, šílená ontologie naší kultury, z níž je odvozován mýtus o objektivním vědomí, které zhmotňuje transcendentní symboly a jež nás přesvědčilo, že nemáme věřit v realitu ničeho, co nelze zvážit a změřit - dokonce ani v realitu vlastní duše, která je koneckonců nejkřehčí tanečnicí. Dokud bude tento mýtus vládnout nad naší duší, ani ty nehumánnější záměry nás nepovedou jinam než hlouběji do pustiny. Duše, která se od tohoto mýtu osvobodí, ovšem má jedinečnou šanci objevit rozsáhlý projekt, který zrušení městskoprůmyslové nadvlády učiní nejen možným, ale i nezbytným.

Bylo by absurdní se domnívat, že cokoli zde napíše, nebo co řekne nebo napíše někdo jiný, může přispět k apokatastázi. K takové duchovní regeneraci dochází z tajemného popudu samovolně anebo vůbec ne. A samozřejmě, že k ní dochází. Už jenom fakt, že to, o čem píšu, dnes dokáže najít cestu ke čtenáři - což by se před nějakými deseti lety stát nemohlo -, je důkaz, že k apokatastázi dochází. Nicméně nelze říci, zda k obratu dojde dostatečně brzy a v dostatečné míře. To je kruté riziko tohoto dobrodružství.

Příznaky duchovní regenerace lze spatřovat všude kolem. Například ve zvýšené touze po zkušenosti, po průzkumu každé opomíjené reality sebe sama i přírody. Naslouchejte a uslyšíte, jak se tato touha projevuje v exotické náplni snů, extází, v prožitku starověkých mystérií i bizarních osobních probuzení; dokážete ji vystopovat v současné hudbě, v chování a gestech mladých lidí, v rytmu jejich dechu. Mladí rebelové z kontrakultury stejně jako nervózní středostavovští Američané se v rozličných Střediscích rozvoje osobnosti stávají participativním publikem dlouho opomíjených umělců, psychologů a filozofů neobvyklého.

Doufám, že je to začátek konce starého principu reality i umělého prostředí, které se snažilo stát jeho dokonalým ztělesněním. Postupně docházíme k poznání, že *všechny* reality, které lidé zakusili, jsou skutečné; že každá je vlastně objevováním další z lidských možností. Realita vědců společně s realitou mystiků, realita techniků společně s realitou básníků. Dokonce i realita šilenců je skutečná, a to nejen pro šilence. Cožpak jsme ve 20. století nenašli vlastní cestu ke ztraceným mystickým a vizionářským původům kultury z velké části tak, že jsme následovali „šilence“ jejich temnou vnitřní krajinou? Jak poznamenává R. D. Laing, „také zhroucení člověka může znamenat průlom“ křivolakou cestou zpět ke zdroji transcendentních symbolů. Je to jedno z nejpodivuhodnějších dobrodružství naší doby: znovuobjevování univerzálních pravd moderní psychoanalýzou, objevování ve vracích našich osobních nočních můr a neuróz.

Je to tak, jak řekl Robert Duncan: dáváme dohromady nové sympozium a ke spoluúčasti zveme všechny.

Aby bylo takové sympozium úplné, je třeba do něj zapojit i všechny dříve vyloučené vrstvy. Vše, co je ženské, co je cizí, proletariát; vše zvířecí i vegetativní; vše nevědomé a neznámé; zločinné i zkrachovalé - vše, co bylo zavrženo anebo zbloudilo, se musí navrátit a být pojata ve stvoření, za něž se sami považujeme.³

Ve hře nové reality jsou na stole všechny tyto figurky a jakákoli koncepce rozumu a normality, která si žádá menší, bezproblémovější a manipulativnější herní pole, bude překonána. Je už přespříliš lidí, kteří se poučili, že rozum, potlačující jakoukoli část celku, je pouze maskou šílenství.

Být šílený znamená - podle současného světa - upadnout do pasti zúžené reality plné osamění. Být podle týchž měřítek normální znamená být v pasti reality, jež je sice neméně úzká, zato daleko

³ Robert Duncan, „Rites of Participation“, v: Clayton Eshleman (ed.), *Caterpillar Anthology*, Anchor Books, New York 1971, str. 24.

zabydlenější. Existuje však také jakási vyšší duševní normalita, která nesměruje ani ke konsenzu, ani k nějakému nejnovějšímu kompenzačnímu výstřelku. Její normalitou je osvobození ode všech pastí; jejím znakem je znalost mnoha realit. Všechny reality jsou skutečné, ale realita této normality je rozsáhlejší, rozrůzněnější, mnohem sugestivněji prožívaná a také mnohem rozumněji uspořádaná. Je to spektrum, nikoli pouze jedna jediná barva, nošená jako nějaká uniforma a vlající jako prapor na bojišti. Vyšší normalita dokáže vychutnávat všechny reality, avšak respektuje ontologické priority.

Když obnovujeme řád reality, uzavíráme všechny tradiční rozpory západní kultury, které starému principu reality sloužily jako bašty. Duch-tělo, rozum-touha, šílený-normální, objektivní-subjektivní, fakt-hodnota, přirozený-nadpřirozený, intelekt-intuice, lidský-nelidský... všechny tyto dobře známé protiklady, které štěpily spektrum vědomí, mizí při vytváření vyšší duševní normality. Protiklady a rozpory se vyléčí jako nějaká stará zranění. Dokonce i věda se svým neohraným způsobem jediné vize se dopracovala k souvislostem, které tradiční premisy vyvádí z konceptu. Věda už prostě nemůže vytyčovat pevné linie mezi hmotou a energií, organickým a anorganickým, vyšším člověkem a nižším zvířetem, zákonem a vším nedeterminovaným, myslí a tělem. Cožpak toto není konečný chladný odraz vizionářského celku, tao, jediného, který se nakonec zjevuje odcizené myslí, jež dochází ke konci svých možností?

Ve společnosti obecně lze smíření protikladů nahlížet jako důkladné prohledání všech zavržených lidských tradic. Jako by se potlačované kolektivní nevědomí naší kultury přímo před našima očima obracelo naruby. Vše kdysi opominuté a odhozené si nyní hledá cestu do knižních paperbacků, do komiksových sešitů, na umělecké plakáty, do pop-music. Závratná podívaná. Stupeň, který je nezbytný. Je velmi snadné vysmívat se výstřelkům. Určitě s námi ještě nějaký čas pobudou. Vždycky asi budou existovat lidé, kteří v určité fázi svých životů procházejí traumaty svého osvobozování a zoufale zkoušejí to a pak zase ono. Vždycky tu budou čtrnáctiletí, kteří touto cestou jdou společně, jako úplní začátečníci. Nicméně otázky, které si musíme položit jsou tyto: Kdy a jak tato traumata mizí...? Kde se nachází oni čtrnáctiletí, když jsou o deset let starší...? Jaké vyplývá poučení ze všech nezdařených experimentů? Tyto exotické výpůjčky a improvizace jsou pro osobní i kulturní hledání celistvosti zásadní. Nicméně celek by měl nakonec znamenat víc než pouhý chaos možností. Asi tak, jako by dokončená malba měla představovat víc než pořádně zaplácaná paleta.

Jeden rozpor určitě zůstane: nevyhnutelný rozpor mezi více a méně. Vždycky musí existovat napětí mezi těmi, kdo za normalnost považují méně než celek, a těmi, jimž celek normalnost vymezuje. Když se například tato kniha pouští do křížku s jedinou vizí, činí tak s *vylučností* „satanovy matematické svatosti“. A to nikoli proto, aby se vyčlenila, ale aby našla své správné místo ve vědě rapsodického intelektu. Mezi těmi, kdo stále ještě vězí v kleci principu reality, a těmi, kteří z ní uprchli, bude vždycky existovat napětí nesouhlasu. Uvěznění budou vždy trvat na tom, že neexistuje nic jiného než místo, na němž právě jsou. Ti venku však vidí věci z jiného úhlu. Je to nevyhnutelný kontrast vnímavosti svobodného a uvězněného vědomí - a jen *zkušenost* tohoto více překonává loajalitu k tomu, co znamená méně.

Tvrdit, tak jako to nyní tvrdím já, že městkoprůmyslový systém je neúspěšný kulturní experiment a že je čas nahradit ho vizionářským společenstvím a striktně odmítnout sekularizovaný mýtus pokroku, který nám zanechali naši osvícenečtí předchůdci, to je totéž jako podávat hořkou pilulku. De facto se tak říká, že útrapy a námaha celé řady generací nebyly než katastrofálním omylem. Pro ty, kdo nemají kontakt s jinými realitami, jež člověka dovedou mnohem více naplnit, by takové přiznání muselo znamenat neúnosné pokoření. Doufám, že jsem dostatečně ozřejmil, že světský pokrok neodmítám ve prospěch všeobecného cynismu, jak se stalo morbidní módou mezi západními intelektuály od dob *fin de siècle*. Tento cynismus, který společnost pochopitelně nemohla přijmout jakožto základ, jen zvětšil zoufalství, s nímž miliony lidí podléhají mýtu pokroku. Musíme mít neustále na paměti Blakeovo varování:

Člověk musí mít a vždycky bude mít nějaké náboženství: když to nebude náboženství Ježíšovo, bude to náboženství satanovo. Pak vybuduje synagogu satanovi, nazýváje tohoto knížete světa Bohem, a všechny, kteří satana neuctívají pod jménem Boha, zničí.

Kdo není raněn slepotou, může se pokoušet zmírnit své zoufalství blahobytem, který dokáže redukcionistická věda a mocí ovládaná technika vyprodukovat. V rámci zastřené reality takové vědy a techniky však nelze dosáhnout ničeho lidsky hodnotného; vůbec ničeho. Náš „pokrok“ směřuje pouze k technokratickému elitářství, blahobytné odcizenosti, environmentální devastaci, nukleární sebevraždě. Pak ovšem nebude realizován ani jediný bod industrialistického příslibu, naopak dojde k jeho naprosté marginalizaci - postarají se o ni doprovodné jevy, „nutná zla“.

Ale existuje ještě jiný pokrok, který nelze nazývat podvodem nebo pošetilým bláznovstvím; pokrok, který byl možný v každé době, doslova kdykoli, v kterémkoli okamžiku. Tento pokrok má mnohá jména. Svatý Bonaventura mu říkal „putování duše k Bohu“; Buddha ho nazýval osmidílnou stezkou; Lao-c' zase nalézáním „cesty“ (tao). Je to cesta *zpět*. K původnímu zdroji, v němž mělo kdysi dobrodružství lidské kultury svůj počátek. Je to právě *tento* pokrok, kterým se kvalitní společnost snaží zajistit pomoc všem svým členům.

Vyšší normalita najde vhodné politické uplatnění teprve tehdy, až si do morku kostí uvědomíme, že k nádheře starobylé gnóze již není co dodat, že „mimo ni“ nemůžeme dosáhnout žádného pokroku. Nemůžeme učinit víc než se k ní vrátit, než ji přetvořit, aby lépe souzněla s naší dobou. Znamená to uvědomit si, že všechny zdroje ducha, které lidské bytosti potřebovaly, aby došly svého údělu, byly vždy s námi..., byly v nás přítomny..., připraveny pomoci; vše, co lidé potřebovali k tomu, aby byli krásní a důstojní, vznešení a dobří, to vše mají a měli v sobě. *V tomto smyslu* nelze dělat víc, nedá se dostat dál. Je třeba se jen „zastavit ve světle“. A to je třeba zdůraznit nejenom technokratům opovrhujícím tradiční moudrostí, ale také mladým mediálním ztřeštěncům a „acid heads“, kteří jsou posedlí bizarní vášní a chtějí dosáhnout elektrochemického zjevení. Zřejmě si ještě nestačili uvědomit, jakým potěšením by pro korporace typu Westinghouse, Du Pont nebo RCA bylo, kdyby se dokázaly napojit na jejich lebeční švy a pak jen otáčely spínačem. Cokoli, co dokáže veřejnost udržet vzrušenou, je pro ně dobré.

Řečeno technicky, zřetelně přímočarý a kumulativní směr dějin opravdu existuje. Jeho měřítkem je nárůst materiální moci - a také tato dějinná možnost musí být (v kontextu disciplíny posvátna) rozvinuta. Starobylá gnóze však žádné dějiny nepotřebuje; je kompletní v každé chvíli. Romantické bojující proti jediné vizi nabyli dojmu, že bezčasé sebenaplnění lze najít v radostech dětství. Jako většina umělců je dokázali nalézt ve svém díle, v extázi, která provází zachycení transcendentního významu symbolů.

Takové symboly nás ale provází všude a po všechny časy; a to nejen v jazyku a obraznosti našich kulturních výtvorů, ale v každém, i v tom nejobyčejnějším okamžiku, i v tom nejzapadlejším kusu světa, v rytmech našeho vlastního těla, ve světlech oblohy a ve větru, ve všech věcech a stvořeních, s nimiž sdílíme tuto zemi. Přítomnost transcendentních symbolů nás vyučuje, vychovává, prozařuje náš život na každém kroku. Ze světa dělá magický objekt a z lidské kultury - od jejích technicky nejprimitivnějších počátků až k přítomnosti - činí kompaktní celek. Právě zde nacházíme fenomén, který dokáže dát našemu dějinnému projektu smysl sám o sobě: věčnost, která hledá svůj odraz v zrcadlech času.